

The article considers the peculiarities and the essence of the professional self-realization of the personality and on this basis gives the definition of this notion.

Key words: *self-realization, professional self-realization, professional formation, professional self-determination, professional training*

УДК 316. 613

Т.Є. Федорченко, м. Київ

ПРОФІЛАКТИЧНІ СТРАТЕГІЇ РОБОТИ З БАТЬКАМИ АГРЕСИВНОЇ ДИТИНИ

Розглянуто питання технологій сімейної корекції поведінки підлітків, схильних до агресії; вирішення конфліктних ситуацій у стосунках школяр — батьки — учителі; профілактичні стратегії роботи з урахуванням факторів ризику в різних типах сімей.

Ключові слова: *технології сімейної корекції, агресія, профілактичні стратегії.*

Однією з об'єктивних передумов розвитку агресивності дітей є деформація структури сім'ї. Більше половини дітей, які вчинили негативні дії, виростили у проблемних сім'ях.

Багато дослідників займалися та займаються цією проблемою: Т. Алексеєнко, Ф. Думко, Н. Максимова, В. Оржеховська, Є. Петухов, Н. Платонова, В. Ролінський, Л. Семенюк, А. Татенко, Г. Черепанова, А. Фоміна.

Будуючи профілактичні стратегії, варто диференціювати роботу з урахуванням факторів ризику в різних типах сімей. Зокрема, ними виявились такі фактори: соціально-економічні: *низький прибуток і постійний брак грошей* викликають напруженість, пов'язану з незадоволеністю основних потреб членів сім'ї; *безробіття або тимчасова робота, низький трудовий статус* (особливо батька). Працюючі матері менше схильні до насильства; *велика, багатодітна сім'я* вимагає великих емоційних і матеріальних витрат; *молода сім'я*. Недосвідченість молодих батьків. Народження першої дитини в поєднанні з незрілістю особистості батьків, низьким рівнем освіти і професійної підготовки погіршує соціально-економічні умови сім'ї; *неповна сім'я*. У неповній сім'ї більше передумов для переживання стресу, ніж у звичай-

ній (дещо важче матеріальне становище, дефіцит вільного часу у батька, нерівноцінна увага кожній дитині і т. ін.). Ускладнюючим фактором є нестабільність сім'ї, коли мати часто міняє співмешканців, що істотно ускладнює формування сімейної системи. По-перше, стосунки між дітьми і співмешканцем складаються по-різному і часто невизначені; по-друге, вони відрізняються мінливістю, що багато в чому обумовлене статусом нового члена сім'ї; *належність до групової меншості*. Належність до релігійної секти, проживання в обмеженому колі людей — селі, маленькому містечку, в поєднанні з безробіттям та низьким рівнем освіти призводять до соціальної ізоляції й обмежує можливості підтримки і соціального контролю. Як правило, частота випадків застосування насильства до дітей переважає в бідних регіонах; *погані квартирні умови*, перенаселеність житлової площі призводять до додаткової напруженості, що може спровокувати насильство; *відсутність соціальної допомоги* як від держави, так і громадських організацій залишає сім'ю наодинці зі своїми проблемами. Хронічні стресові ситуації викликають у батьків фрустрацію і безпорадність, впливаючи на психологічний клімат сім'ї. Оскільки дитина залежна від батьків, то для неї високий ризик стати «козлом відпущення».

В роботі з батьками варто враховувати ситуації ризику, обумовлені соціально-педагогічними та соціально-психологічними факторами, зокрема:

Низьким рівнем психолого-педагогічної культури батьків, їх соціальних навичок. Батьки, які застосовують насильство та агресію при вирішенні конфліктів між собою, схильні використовувати їх з метою підкорення і по відношенню до дітей. Жінки, які піддаються насильству від чоловіка, вірогідно частіше виявляють його до своїх дітей. У сім'ях з нерівномірним розподілом влади між батьками — при домінуючій гіперпротекції — застосування насильства над дітьми найбільш імовірне. Сім'ї з розмитими, невизначеними сімейними ролями і функціями, із двоїстим типом виховання, коли до дітей застосовуються непослідовні і суперечливі вимоги, мають високий ризик застосування насильства до дитини.

Сім'ї, які відрізняються конфліктними сімейними стосунками. У сім'ях, де дорослі часто сваряться і лаються, агресив-

но самоутверджуючись у присутності дитини, працює так звана «модель навчання». Діти засвоюють і надалі застосовують її в повсякденному житті як спосіб подолати ситуацію. У такий спосіб одна модель поведінки може передаватися із покоління до покоління як сімейне прокляття. Сама по собі фруструюча і тривожна атмосфера сім'ї змушує дитину захищатися, поводитися агресивно. У таких сім'ях практично відсутні взаємна підтримка і близькі стосунки. Діти із сімей, у яких практикується насильство, оцінюють насильницькі ситуації інакше, ніж інші діти. Наприклад, дитина, яка звикла до насильницької комунікації — наказового, підвищеного тону, оцінює його як нормальний. Отже, у покрикуванні і побоях, як з боку вчителя, так і дитини, вона не буде бачити нічого поганого [1].

Агресія в сім'ї провокує ситуативні (порушені сімейні стосунки, низька самооцінка, небажаність дитини) і структурні (безробіття, соціальна ізоляція, фінансові труднощі) стресори. Стабільні і безпечні сімейні стосунки знижують негативний вплив стресорів і збільшують частоту використання конструктивних, адекватних стратегій подолання труднощів. Нестабільні стосунки разом з іншими стресорами можуть сприяти прояву насильства. Насильство над дитиною зустрічається на всіх соціальних рівнях суспільства, оскільки всі сім'ї в певній мірі піддаються негативному впливу нестабільної економічної системи. Ми також скористалися висновками, що у сім'ях, які живуть нижче межі бідності, це відбувається вдвічі частіше, ніж у сім'ях із кращим економічним становищем.

Проблеми стосунків батьків і дитини. Якщо між батьком і дитиною не формується прихильність, то зростає ризик агресії та насильства. Крім того, у старшому віці у дитини з'являються труднощі у формуванні самостійності та близьких стосунків, оскільки відсутні належні умови і зразки для надбання основних навичок спілкування з людьми, засвоєння діючих норм моралі, розвитку вміння вирішувати проблеми, емоційні зв'язки. Це підтверджується дослідженнями, що проводилися в сім'ях хворих наркоманією, токсикоманією, алкоголізмом, у сім'ях підвищеного ризику з деструктивними відносинами між батьками і підлітками, у неповних і делінквентних сім'ях, у сім'ях осіб, які вчинили сексуальні злочини. На дитину в таких сім'ях реагують скоріше

негативно, ніж позитивно, батьки не зацікавлені в її всебічному розвитку, у них немає планів щодо її подальшого виховання, навчання і т. ін.

Владні й авторитарні сім'ї. Виховання в умовах домінуючої гіперпротекції характеризується безумовним підпорядкуванням волі батьків, тому діти в таких сім'ях найчастіше затиснуті, а школа служить каналом, куди вони вихлюпують внутрішньо подавлені гнів і страх.

Нерозвиненість батьківських навичок і почуттів. Дефіцит батьківських почуттів і навичок найчастіше характерний для молодих, розумово відсталих, психічно хворих батьків. Молодий батько нервовий, бо завжди відчуває страх, що не впорається з вимогами. При цьому депресія і тривога знижують толерантність стресу, здатність долати труднощі, що виникають у вихованні. У батьків, які страждають нервово-психічними розладами, частіше виникає тривога і недовіра до себе як до особистості і до батька. Молоді батьки, будучи незрілими, не можуть узяти на себе відповідальність, не мають необхідних знань про розвиток і виховання дитини. У батьків, які проявляють насильство, часто відсутні навички, які дозволяли б їм долати агресивну поведінку дитини. Вони не в змозі стримувати власну агресію і гнів, що виникають стосовно дитини, як правило, не розуміють її потреб, не здатні оцінити її уміння і здібності, в результаті чого ставлять до неї вимоги, які вона не може задовольнити. Боячись втратити контроль над дитиною, молоді батьки часто використовують авторитарний метод виховання, а покарання вважають як спосіб корекції поведінки дитини. Іноді це зумовлено незнанням інших можливостей. Є категорія батьків, які переконані, що дитина існує для задоволення їхніх емоційних потреб, що вона повинна бути слухняною, чуйною, ласкавою, тямущою, не засмучувати, любити і радувати їх. Таким чином, відповідальність за проблеми дитинства перекладається на саму дитину, роль дорослого в ній заперечується.

Негативне ставлення батьків до навколишніх і неадекватні соціальні очікування по відношенню до дитини. У цьому випадку батьки оцінюють поведінку дитини як сильний стресор. Їх відрізняє невдоволення і негативне самовідчуття. Вони почувають себе нещасливими, невдоволеними своїм сімейним життям, потерпаючими від стресу.

Емоційна і фізична ізоляція сім'ї. Ізоляція виявляється у відсутності соціальних контактів, формальної і неформальної підтримки. Якість соціальної підтримки для батьків більш важлива, ніж кількість. Дослідження показали, що у матерів, які застосовують насильство та агресію, велика ймовірність, що в них немає нікого, кому вони могли б довіритися або до кого звернутися зі своїми проблемами. Дуже часто вони не мали надійного контакту зі своєю матір'ю, що у свою чергу, позначилося б на формуванні ролі матері. У них не було можливості залишити дитину на чийсь піклування, щоб знайти час для себе.

Материнська депривація. Проводячи роботу з сім'ями, ми враховували висновки зарубіжних дослідників. Strouft, Flusop у результаті проведених досліджень стверджують, що діти, виховані в умовах материнської депривації (тобто, в грудному віці не одержали достатньої любові, турботи, діти з несформованою прихильністю до батьків — приютські діти і «соціальні сироти»), пізніше схильні до більшого насильства та агресії, ніж діти, які виховуються в нормальних сім'ях. Також ми скористались результатами американського дослідника Д. Олвейса про природу внутрішньосімейних факторів, що провокують формування у дитини насильницьких рис особистості. На його думку, більший ризик піддатися насильству виявляється у дітей, які походять з таких сімей [2].

Велику увагу слід надавати чинникам ризику скоєння насильницьких дій у сім'ї, які спричинялись медико-біологічними факторами, зокрема:

Проблемами зі здоров'ям. Ці фактори збільшують ризик насильства, (це стверджують вітчизняні і зарубіжні вчені). До них належить патологічне протікання вагітності, перервана вагітність, важкі пологи. Все це впливає на нервову систему і робить жінку більш вразливою до стресових ситуацій. Фактором ризику може бути стан психічного здоров'я батьків.

Нерозуміння стану хворої дитини. Батьки не завжди розуміють стан хворої дитини, плин її хвороби і наслідки, тому можуть залишити дитину без необхідної допомоги.

Психічне здоров'я батьків. Фактором ризику можуть стати чоловічі проблеми — сексуальна невдоволеність, відсутність або нестача емоційної підтримки тощо. Виражені психопатологіч-

ні відхилення, нервозність, депресивність, схильність до суїцидів збільшують ризик застосування насильства по відношенню до дітей.

Спадковість — успадкування моделей поведінки. Батьки, які пережили або бачили агресію та насильство в дитинстві, схильні до нього в поведженні зі своїми дітьми. Агресія, стосовно дітей — первинний і звичний спосіб вирішення соціальних конфліктів. Батьків, які страждали в дитинстві від насильства та агресії, відрізняють низька самооцінка, соціальна ізольованість, переживання хронічних повсякденних стресів, труднощі зі своїми дітьми. Травматичний досвід дитинства знижує їхню батьківську компетентність. Пережита ними занедбаність, зневага і відсутність любові, іноді в поєднанні з вимогами незаперечного підпорядкування, сформували недовіру до людей та власної дитини зокрема. Дуже часто вони повторюють ту ж модель поведінки: суворі вимоги і покарання.

Технологія сімейної корекції поведінки підлітків, схильних до агресії

Сімейна профілактико-корекційна робота розглядається як метод відновлення функціональної єдності сім'ї шляхом нормалізації стосунків та психічного здоров'я її членів [1]. Вона складається із сімейних обговорень і спільної корекції підлітка і батьків.

Основні завдання сімейної профілактико-корекційної роботи формулюються вченими, практиками, що працюють у цій області у такий спосіб: сприяння всім членам сім'ї у розв'язанні їхніх проблем; усвідомлення батьками причин агресивної поведінки дитини і бажання їй допомогти; спільні обговорення з батьками завдань профілактико-корекційної роботи; паралельна робота з дітьми і батьками; перебудова стосунків батьків і дітей, практичне навчання адекватним формам міжособистісних стосунків.

Після бесід з батьками та підлітком педагог встановлює так званий сімейний діагноз, в якому узагальнює особистісні та соціально-психологічні особливості досліджуваної сім'ї. Особлива увага звертається на: недостатнє виконання членами сім'ї своїх соціальних обов'язків; низьку продуктивність спільної діяльності; велику кількість невирішених проблем; наявність існуючих та прихованих конфліктів.

Педагог, підліток та батьки складають малу групу, з якими проводяться бесіди-сеанси так званої терапії. Перші складності

можуть початися вже на етапі знайомства: більшість батьків очікують, що педагог, підтримуючи їх, буде змушувати дітей виконувати їхні вимоги. Вони починають прямо або опосередковано пропонувати вчителю свій план дій, втягуючи цим його у сімейні конфлікти. Однак робота педагога полягає в сприянні розвиткові сімейних стосунків і розумінні всіх учасників конфлікту. Він виступає не як суддя, а як посередник у проблемах сім'ї, його основне завдання — допомога дитині, дезадаптація якої обумовлена несприятливо сформованими сімейними стосунками. Тому вчителю варто дотримуватися нейтралітету: бути теплим, емпатичним.

Особливу увагу слід звернути на позицію того батька, що не відвідує педагога і негативно ставиться до допомоги його дитині: при домінуванні в сім'ї він може звести нанівець весь ефект профілактичної роботи з підлітком. Для попередження подібного ставлення треба при бесіді з обома батьками зайвий раз підкреслити необхідність допомоги дитині.

Передова педагогічна практика засвідчує, що залежно від ставлення до роботи з дитиною всіх батьків можна розділити на тих, котрі надають серйозного значення психічному здоров'ю своїх дітей і стурбовані їх станом (найчастіше це мати, сама страждаюча неврозом і відчуваючи почуття провини за поведінку дитини). Інша група — батьки, що не усвідомлюють своєї відповідальності і займаються профілактикою агресивної поведінки своєї дитини лише на вимогу вчителів, психолога, адміністрації школи. У таких випадках варто зацікавити батьків у наданні допомоги дитині, і тут успішність роботи значною мірою залежить від їхнього культурного і морального рівня.

Якими б не були погляди батьків на проблеми їхньої дитини, педагог при першій спільній бесіді підкреслює необхідність тісного співробітництва. Нерідко батьки самі потребують допомоги та корекції їх поведінки (порад, заспокоєнь та настанов з боку психологів).

Якщо батьки не виконують запропонованих рекомендацій, їх потрібно попередити про те, що ефект допомоги дитині буде дуже малий — не через погану кваліфікацію педагога, а через байдужість та безвідповідальність батьків.

Досягнення успіху корекційно-профілактичної роботи сім'ї відбувається в результаті: усвідомлення батьками причин агре-

сивної поведінки дитини; впливу сімейних проблем на поведінку дитини; паритетної участі всіх членів сім'ї в процесі психокорекції; виконання рекомендацій педагога; дотримання миру та благополуччя в сімейних стосунках у період проведення корекційних заходів; сполучення сімейної та індивідуальної терапії.

В усіх випадках ставлення батьків до завдань сімейної профілактичної роботи є індикатором їхнього ставлення до дитини, і не тільки має діагностичне значення, але і показує всю складність здійснення на практиці роботи із сім'єю.

Сімейні обговорення результатів обстеження починаються з викладу батьками своєї точки зору на причини виникнення нервового стану або прояву агресивної поведінки в дитини. Нерідко вони відзначають окремі недоліки у вихованні (емоційну нестійкість, непослідовність та ін.) і відчувають почуття провини, але не розуміють дійсних причин агресивної поведінки дітей.

Перебудові сімейних стосунків сприяє повідомлення конкретних даних профілактико-корекційної роботи, у тому числі отриманих за допомогою тестів, психомалюнків. Для батьків, які тривалий час переживають якісь проблеми, ця інформація є найбільш переконлива.

Під час обговорення педагог не повинен використовувати оцінних суджень та обвинувачень на адресу членів сім'ї. Якщо обговорення побудовано професійно і грамотно, то активність батьків зростає, обговорення протікає у вигляді діалогу, потім переходить у дискусію. Мета дискусії, що проводиться в спокійній і невимушеній атмосфері, — узгодження загальної точки зору на виховання дитини. При цьому слід дотримуватися активної позиції, але бажано уникати директивного тону і розпоряджень.

Вислухавши батьків, педагог викладає свою думку про причини виникнення агресії в дитини, торкаючись наступних питань: обґрунтовує роль обох батьків у діагностико-профілактичній роботі і необхідності тісного співробітництва з педагогом; підкреслює необхідність узгодженості батьків у питаннях виховання, зменшення зайвого тиску і принциповості, надання дітям більшої самостійності і можливості для емоційної розрядки, ігор, рухів; рекомендує утримуватися від подальших загострень сімейних стосунків, якими б не були причини; показує конкретний зв'язок поведінки дитини із ситуацією в сім'ї і характерологічними осо-

бливостями батьків; аналізує походження труднощів у стосунках з дитиною і пропонує шляхи їх усунення; відзначає, що завищені або суперечливі вимоги батьків не відповідають можливостям дітей і це є головним джерелом конфлікту між ними; розкриває взаємний характер сімейних проблем, заперечуючи відповідальність за стан дитини якогось одного члена сім'ї; звертає увагу на необхідність усунення перешкод для емоційного контакту дітей з іншими членами сім'ї; відзначає небажаність обмеження психомоторної активності дітей і ізоляції їхнього спілкування з однолітками; звертає увагу на наявність відхилень у поведінці не лише у дитини, але й у дорослих членів сім'ї; обговорює тенденції деяких батьків компенсувати свої почуття внутрішньої невдоволеності і напруги за рахунок дітей.

За підсумками дискусії виробляється загальна точка зору на причини агресивної поведінки дитини і на засоби корекції агресії. При цьому головним є зміна ставлення до дитини.

При серйозному конфлікті батька і матері обговорення проводяться окремо. У такому випадку окреме обговорення починається з домінуючого в сім'ї батька, робота буде особливо успішною, якщо дитина схильна до нього більше. У більшості випадків цією особою є мати, але якщо діти, особливо дівчатка, схильні до батька, то більший ефект буде від їх спільного відвідування педагога. Батько в такому випадку одержує окремі консультації і поради, і підключається до допомоги дитині.

Паралельно з роботою над агресивною поведінкою дитини проводяться додаткові бесіди з матір'ю або батьком і в деяких випадках з бабусями і дідусями. Бесіди здійснюються у той час, коли діти виконують завдання педагога.

У результаті сімейних обговорень відбувається вирівнювання стосунків між батьками і зміна їхніх поглядів на дітей. У той же час у дітей після загальної кількості занять, спрямованих індивідуальних бесід, спостерігається зменшення агресивних проявів. Таким чином, обидві сторони (батьки і діти) будуть готові для проведення спільних занять, мета яких полягає у підвищенні дієвості перебудови сімейних стосунків в умовах, наближених до реального існування.

Література:

1. Федорченко Т.Є., Ролінський В.І. Агресія і насильство: проблеми дітей і молоді/В.І. Ролінський, Т.Є. Федорченко//навч. — метод. посібник. — Ізмаїл: ТОВ «РВА «СМИЛ», 2006. — 270 с.
2. Семенюк Л.М. Психологические особенности агрессивного поведения подростков и условия его коррекции/Любовь Мирчиевна Семенюк. — М.: Флинта, 2003. — 96 с.
3. Можгинский Ю.Б. Агрессивность детей и подростков. Распознавание, лечение, профилактика/Юрий Борисович Можгинский. — М.: Когито — Центр, 2006. — 181 с.
4. Гюггенбюль А. Зловещее очарование насилия. Профилактика детской агрессивности и жестокости/Аллан Гюггенбюль. — М.: Когито — Центр, 2006. — 176 с.

Рассмотрены вопросы технологий семейной коррекции поведения подростков, склонных к агрессии; решение конфликтных ситуаций в отношениях ученики — родители — учителя; профилактические стратегии работы с учётом факторов риска в разных типах семей.

Ключевые слова: технологии семейной коррекции, агрессия, профилактические стратегии.

The questions of technologies of domestic correction of conduct of teenagers, feel like aggression are examined in the article; decision of conflict situations in relations a schoolboy are parents — teachers; prophylactic strategies of work taking into account the factors of risk in the different types of families.

Keywords: technologies of domestic correction, aggression, prophylactic strategies.

УДК 37 (09)

О. В. Філоненко, м. Кіровоград

**ГУМАНІСТИЧНА СПРЯМОВАНІСТЬ СИСТЕМИ
ТРУДОВОГО ВИХОВАННЯ І.Г. ТКАЧЕНКА**

У статті аналізуються провідні гуманістичні ідеї системи трудового виховання трудового виховання Івана Гуровича Ткаченка.

Ключові слова: педагогічна спадщина І. Г. Ткаченка, сільська школа, трудове виховання, трудова діяльність, позакласна робота, підготовка до праці, підготовка до вибору професії.